

Sahn-1 Semândan Dârülfünûn'a

Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası

Âlimler, Müesseseler
ve Fikrî Eserler
XVI. Yüzyıl

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Zeytinburnu Belediyesi Kùltür Yayınları
Kitap No: 40

Yayın Danışmanı
Ömer Arısoy

Koordinasyon
Erdem Zekeriya İskenderođlu
Veli Koç

Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a
Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası
(Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl

Editörler
Ekrem Demirli
Ahmet Hamdi Furat
Zeynep Münteha Kot
Osman Sacid Arı

ISBN 978-605-66568-8-0
TC Kùltür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1. Baskı
İstanbul, Şubat 2017

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset Matbaacılık**
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

444 1984

www.zeytinburnu.bel.tr

Nasi-Mendes Ailesi ve İstanbul'da Reyna Nasi Matbaası

Yasin Meral

Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Gütenberg'in 1455 yılında ilk kitabın basımını tamamlamasının ardından 1470 ve takip eden yıllarda İtalya'nın Roma, Reggio Calabria ve Soncino bölgelerinde Yahudilere ait matbaalar kurulmuştur. Matbaa sayesinde Tevrat'ın mesajının daha hızlı bir şekilde ve daha geniş kesimlere yayılmasını bir avantaj olarak gören Yahudi hahamlar, başta Tevrat olmak üzere dinî eserlerin basımına ön ayak olmuştur.

İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılında matbaayı kurmasından yaklaşık iki buçuk asır kadar önce İspanya'dan gelen Yahudiler, 1493 yılında İstanbul'daki ilk matbaayı kurmuşlardır. 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin, 1493'te kitap basabilecek duruma gelebilmelerindeki temel etken, Osmanlı'ya gelmeden önce yaşadıkları yerlerde de matbaacılık faaliyetlerinde bulunmalarındır. İspanya'dan gelen Yahudilerden olan David ve Şmuel Nahmias kardeşler tarafından kurulan ilk Osmanlı matbaasına daha sonraki asırlarda kurulan Ermeni ve Rum matbaaları eşlik etmiş ve alanda böylelikle bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır.

İstanbul'da kurulan Yahudi matbaaları incelendiğinde, matbaa işletmecilerinin genellikle Osmanlı Devleti dışından gelen insanlardan oluştuğu görülmektedir. Bir diğer husus da matbaanın genellikle belirli aileler tarafından işletilmesidir. Bunda en temel etken, ilgili ailenin matbaa işini bilmesi ve ekonomik anlamda bu işi yürütebilecek finansmana sahip olmasıdır. Zira matbaacılık faaliyetlerinde karşılaşılan en temel sorun ekonomik zorluklardır. Nitekim İstanbul'da basılan bazı eserlerde de bu zorluklara kısmen değinildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda, matbaa işletenler şehrin ileri gelen hahamları ya da tüccarlarından destek talep ederek matbaayı ayakta tutmaya çalışmaktadırlar.

İstanbul'daki Yahudi matbaaları zaman zaman kapanmıştır. Müteferrika öncesi ara dönemlerin en uzununu 1598-1639 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde İstanbul Yahudi cemaati arasında matbaacılık faaliyetlerini yürütecek kimse kalmamıştır. Aslında 1593 yılı itibarıyla Ya'bets matbaası kapanmış ve 1593-1598 yılları arasında Reyna Nasi'nin hamilik yapmasıyla matbaacılık faaliyetleri beş yıl daha devam etmiştir. Fakat Reyna Nasi'nin ölümüyle matbaacılık faaliyetlerine yaklaşık kırk yıl boyunca ara verilmiştir.

İbrahim Müteferrika öncesi İstanbul'daki Yahudi matbaaları incelendiğinde üç farklı yerde matbaa kurulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, eserlerin kapaklarında Kuşta ya da uzun haliyle Kuştantina şeklinde geçen bugünkü sur içine denk gelen eski İstanbul'dur. Diğer yerler ise Ortaköy ve Kuruçeşme'dir. Matbaacıların, işletmelerini Ortaköy ya da Kuruçeşme'ye taşımalarının sebebi, sur içinde çıkan yangınlardır. Nitekim zararlar telafi edilip düzen yeniden kurulduğunda işletmeler tekrar İstanbul'a taşınmıştır. Bu anlamda, Ortaköy ve Kuruçeşme geçici ikametgâhlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Conversolar, Gracia Mendes, Yosef Nasi ve Reyna Nasi

Conversolar, İber yarımadasında yaşayıp, görünüşte Hıristiyan oldukları hâlde Yahudiliklerini gizli olarak devam ettiren insanlardır. Papa IV. Innocentius'un 1254 yılında engizisyonu kurmasını müteakip Kilise'nin egemen olduğu bölgelerde Yahudiler, ya Hıristiyan olmak, ya sürülmek ya da ölmekle karşı karşıya bırakıldılar. Suçluları kazığa bağlayıp yakmak Kilise'nin egemen olduğu bölgelerde sıkça görülen bir olaydı. Bu tür bir ceza, İsa'nın mesajına ters değil bilakis uyumlu görülüyordu. Bu cezanın dayanağı Yuhanna İncili'nde geçen "Bir kimse bende kalmazsa çubuk gibi dışarı atılır ve kurur. Böylelerini toplar, ateşe atıp yakarlar"¹ ifadesiydi. Yahudilere uygulanan baskılar neticesinde birçok Yahudi ya ülkeyi terk etti, ya da Hıristiyan olarak yaşamaya başladı. İber Yarımadasında Hıristiyanlığı seçen Yahudiler için *conversos* (dönmeler), *confesos* (itirafçılar) ya da *christianos nuevos* (Yeni Hıristiyanlar) gibi isimler kullanılmıştır. Fakat gerek İspanya gerekse Portekiz'de hem yöneticiler hem de halk, Yahudilerin büyük bir kısmının gerçekten Hıristiyan olduğuna inanmadılar. Bu süreçte de muhbirlik gibi suçlamalarla, görünüşte Hıristiyan olan pek çok Yahudi işkenceye ya maruz kaldı ya da öldürüldü.

1 Yuhanna, 15:6-7.

İspanya kralı, 1492'de Yahudileri Hıristiyan olmak ile ülkeyi terk etmek seçenekleri arasında bırakınca, Yahudilerin bir kısmı Osmanlı'ya, bir kısmı Portekiz'e, bir kısmı da Kuzey Afrika'ya yerleşti. İspanya'dan Portekiz'e geçen ailelerden biri de Gracia Mendes'in ailesidir. Portekiz kralı da 1497'de Yahudileri ülkeden kovunca yeni bir göç dalgası başladı. Kaynaklardaki bilgiye göre Portekiz'de benzer bir durumla karşılaşan Yahudiler arasında -en azından görünüşte- Hıristiyanlığı kabul edenler İspanya'ya kıyasla çok daha fazlaydı. Bunda temel sebep, Portekiz'in İber yarımadasındaki Yahudilerin son sığınağı olmasıydı.²

Her ne kadar görünüşte Hıristiyan olarak yaşasalar da *conversolar* hiçbir zaman güven içinde olmadılar. En ufak bir şüphede engizisyona şikâyet edilen *conversolar*, diken üstünde yaşamaya devam ettiler. Yerli Hıristiyanların, onlara yönelik şikâyetlerinin temel sebebi Yahudilerin ekonomik güçleriydi. Yahudilerin para akışı ve ticareti ellerinde tutmaları, ciddi bir kıskançlığa sebebiyet vermekte; bu maddi güç kralların dahi iştahını kabartmaktaydı. Bu durum aynı zamanda Hıristiyanların ekonomik sıkıntılarının sebebi olarak gösteriliyordu. Gracia Mendes de zengin bir tüccar ailenin kızı olarak böyle bir ortamda yaşadı.

1510'da doğan ve dönemin bazı kayıtlarında adı Beatriz de Luna³ olarak da geçen Gracia Mendes (ö. 1569)⁴ on sekiz yaşındayken kendisi gibi *converso* olan akrabası Francisco Mendes (ö. 1536) ile evlendi. Çiftin Reyna adında bir kızları oldu.⁵ Araştırmacılara göre, Francisco Mendes, Benveniste ailesinden, Gracia Mendes (Beatriz de Luna) ise Nasi ailesindendi. İki aile bu evlilik vesilesiyle akraba olan⁶ bu ailelerin, gerek İspanya, gerekse Portekiz sürgünlerinde Osmanlı'ya sığınma imkânları varken bölgeyi terk etmemelerinin temel sebebi, uluslararası ticaret ağında, özellikle biber ve baharat ticaretinde oynadıkları etkin rolleriydi. Aile bunun dışında fildişi, şarap, zeytin, reçine, incir, mücevherat, değerli taşlar, şeker ve pamuk ticareti de yapmaktaydı. Buna ilaveten Mendes ailesi birçok ülkenin borsasını kontrol ediyor, krallara borç verebiliyordu.⁷ Nitekim hahamlar, Yahudilerin inançlarını rahatça yaşayabilecekleri ülkelere göç etmelerini isterken tüccar aile-

2 Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, çev. Mercan Uluengin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 14. Mendes ailesi ile Benveniste ailesi aynı soydan gelmekteydiler.

3 Kaynaklarda bu isim Beatriz, Beatrice, Beatrix gibi farklı şekillerde geçmektedir.

4 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, ss. 9-10.

5 Cecil Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, Varda Books, Illinois 2001, ss. 12-14.

6 Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, s. 82.

7 Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, ss. 26-27.

ler bundan istisna tutuluyordu.⁸ Mendes ailesi, Portekiz ve İspanya'daki ticaret ağlarını devamına katkı sağlamakla birlikte baskılardan dolayı şirketlerinin merkezini bugünkü Belçika'daki Antwerp'e (Anvers) kaydirdılar.⁹

Gracia Mendes Nasi'nin kocası Francisco, 1536'da hayatını kaybetmiştir. Aile şirketinde biber ticaretini kontrol altında tutan Francisco'nun ağabeyi Diego Mendes de 1540'ta ölmüştür. Gracia Mendes'in yeğeni olan ve Joao¹⁰ Miqes olarak tanınan Yosef Nasi'nin şirketin ortağı olarak ortaya çıkması da bu aşamadan sonra olmuştur. Diego Mendes, Gracia Nasi'nin kız kardeşi Brianda'yla evliydi. Diego Mendes, vasiyetnamesinde servetini eşi ve Gracia Mendes arasında yarı yarıya pay etmişti. Fakat dul eşi Brianda'ya verilen pay, Gracia Mendes tarafından yönetilmek üzere verildiği için Brianda'nın bu servetten istifade etmesi pratik olarak mümkün değildi. Nitekim bu durum iki kız kardeş arasında düşmanlığa sebep olmuştur.¹¹

Yosef Nasi, zamanla Antwerp, Lyon, Venedik, Lizbon gibi birçok Avrupa şehrinde banker olarak tanınmış ve büyük bir serveti yönetmeye başlamıştır. Onun özellikle ipek böceği ticaretinin merkezi olan Lyon'da kurduğu ticaret ağı, ilerde Osmanlı'da da sürdüreceği ipek ticaretine önemli bir katkı sağlamıştır. Gracia Mendes Nasi ve kızı Reyna Nasi de bu süreçte Avrupa'nın belirli şehirlerinde, çoğunlukla yüksek meblağda para karşılığıyla geçiş ve ikamet izinleri alarak bir müddet gezici olarak yaşadılar. Bunlar arasında Venedik, Lyon ve Dubrovnik gibi şehirler zikredilebilir. Venedik'te 1540'ların başlarına kadar nispeten özgür bir ortam olması Gracia Mendes'i bu çevrede iş yapmaya zorladı. Fakat 1540'lardan başlayıp 1555'te zirveye çıkan Yahudi karışıklığı neticesinde Venedik, Yahudiler açısından güvenli olmaktan çıktı. Her ne kadar bu Yahudiler görünüşte Hıristiyan olsalar da engizisyonun karşısına çıkmaları an meselesiydi. Gracia Mendes, Venedik'te Beatrice Luna ismini kullandı ve ticaret için Ferrara ve Mantova'ya gidiş geliş yaptı. Aile, Kilise'nin egemen olduğu bölgelerde baskılardan bunalınca, servetlerini 1549-1552 yılları arasında peyderpey İstanbul'a aktarmaya başladı.¹²

Eşi Diego'nun mirasından pay alamayan ve ablası Gracia Mendes'e karşı bir husumet besleyen Brianda Mendes, Gracia Mendes'in Osmanlı'ya göç etme

8 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 27.

9 Ailenin Antwerp'teki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, ss. 21-49.

10 Bu isim Zuan, Jaon, Juan ve Giovanni gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

11 Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, ss. 136-137; Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, ss. 33-35.

12 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 56.

planlarını fark edince intikam almak için ablasını, gizli olarak Yahudiliğini yaşamaya devam ettiği ve servetini Osmanlı'ya aktardığı gerekçesiyle Papalık yetkililerine ihbar etti. Papalık yetkilileri her iki kardeşi de tutuklayarak kısa süre için hapis tuttular. Her ikisinin çocukları da manastıra alındı. 1547 ve 1548 yıllarında Venedik'te kurulan iki ayrı mahkeme, Brianda'nın kızına ait servetin yarısının Gracia'nın kontrolünden çıkarılarak on sekiz yaşına geldiğinde kıza verilmek üzere Venedik devlet hazinesine aktarılması kararını aldı. Venedik mahkemesinin amacı aslında bu servete el koymaktı.

Gracia Mendes, Venedik'te iş yapamayacağını anlayınca Ferrara'ya gitti. 1548 yılı sonrasında da Yahudi gibi yaşamaya gayret etti. Osmanlı'yla doğrudan teması da 1549 sonrasında gerçekleşti. Osmanlı Devleti'ne ait tüccarların Venedik'te ticaret yapmalarını öngören antlaşmalardan yararlanmak amacıyla Osmanlı tebaası olma niyetindeydi. Birnbaum'a göre Gracia Mendes, Osmanlı'ya servet transferini ve Osmanlı tebaası olma sürecini gizli olarak devam ettirmek istiyordu. Fakat Kanuni'nin Yahudi hekimi Moşe Hamon'un isteği üzerine Kanuni, Mendes kız kardeşlerin kendi tebaası olduğunu ilan ederek himayesi altında olduklarını ve Osmanlı tüccarlarına tanınan haklardan yararlanacaklarını duyurdu.¹³ Kanuni, Mendes kardeşleri İstanbul'a getirmek üzere Sinan Çavuş'u görevlendirdi. Brianda, ablası Gracia ile birlikte İstanbul'a gitmeyi reddetti. Sinan Çavuş, Venedik'e ulaştığında Gracia ve kızı Ferrara'ya yerleşmişlerdi. Sinan Çavuş, kız kardeşler arasında arabuluculuk yaptı.¹⁴

1549'un sonlarında Ferrara'ya geçen Gracia, burada sanatkârların hamisi olarak ön plana çıkmıştır. Evi ise Yahudilik araştırmalarının merkezi ve Talmud bilginlerinin buluşma yeri olarak hizmet vermiştir. Bu dönemde Ferrara'da matbaa işleten Abraham Usque,¹⁵ bu matbaada iki kitabı Gracia Mendes'e ithaf etmiştir. 1553 tarihinde basılan bu iki eserden ilki Tevrat, diğeri ise Abraham Usque tarafından kaleme alınan *Consolaçam as Tribulações de Israel* (Yahudilerin Başına Gelen Sıkıntıların Tesellisi) adlı eserdir.¹⁶ Fakat Venedik'ten sonra Ferrara'da da hadiseler Yahudiler aleyhine gelişmeye başladı. 1552 yılının Ağustos'unda Sinan Çavuş, Gracia Mendes ve kızı Reyna Nası'yi kadırgalara bindirerek Ragusa'ya (Dubrovnik) doğru yola

13 Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, ss. 57-58.

14 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, ss. 57-59.

15 İspanya'nın Huesca şehriden olduğu anlaşılmaktadır. Eski adıyla Osca olarak bilinir. Bazı kaynaklarda Ushke olarak da karşımıza çıkmaktadır.

16 Eserler ve Gracia Nası'ye yapılan ithaflarla ilgili geniş bilgi için bkz. Roth, *Dona Gracia of the House of Nasi*, ss. 73-77.

çıkardı.¹⁷ Gracia Mendes, Ragusa'daki işlerini aracılar üzerinden yürütüyordu. Ona ve gemilerine sunulan ayrıcalıklar akabinde yeğeni Yosef Nasi'ye de sunuldu. Joao Miques adıyla Hıristiyan gibi yaşayan Yosef Nasi, çoğu ülke tarafından Müslüman casusu gibi muamele görmüş, kimi zaman ise onun çift taraflı çalıştığına inanılmıştır. Nitekim Yosef Nasi'nin, 1571'de Kıbrıs'ın fethi sırasında da Venedikliler hakkında Osmanlı'ya istihbarat bilgisi verdiği ve adanın alınmasında katkısı olduğu Avrupalılarca iddia edilmiştir. Avrupa kaynaklarına göre, Avrupa'daki Osmanlı casuslarını örgütleyen ve 1569 yılında Venedik tersanesindeki yangını organize eden Yosef Nasi'ydi.¹⁸

Gracia Mendes Nasi ve kızı Reyna Nasi, 1553 yılında İstanbul'a yerleştiler. Onları müteakiben 1553'ün son aylarında Yosef Nasi de İstanbul'a geldi ve 1554 yılının ilk aylarında sünnet olarak Yosef Nasi adıyla Yahudiliğini açıkta yaşamaya başladı. Yosef Nasi, aynı yıl içerisinde Reyna Nasi ile evlendi. Yosef Nasi'nin İstanbul'a geldikten sonra Yahudi ismini kullanmaya başlaması ve Yahudiliğini açıktan yaşaması o dönemdeki birçok seyahatnamede yer almaktadır.

Stephan Gerlach, Avusturya elçisi ile birlikte, sefaret heyetinin vaizi olarak 1573'te İstanbul'a geldi. İstanbul'da bulunduğu sırada gözlemlerini aktaran Gerlach, Yosef Nasi'nin Osmanlı sarayında etkili bir isim olduğuna değinmektedir. O, hatıratında şu ifadelerle yer vermektedir:

Padişah [II. Selim], koca Yahudi diye adlandırılan birini [Yosef Nasi], Ege denizindeki birçok adanın yöneticiliğine dük olarak atamış. Bu adaların en önemlisi Nakşa adasıdır. [Sokullu] Mehmed Paşa, bu adamın can düşmanı olsa da padişah ona çok itibar edermiş, hatta bu Yahudi'nin hazırlamadığı ya da kendisine sunmadığı yemeği yemezmiş. Üstelik padişahın, Yahudilerin Şabat'ını kutladığını da söylüyorlar. Bir rivayete göre, vaktiyle padişahın annesi, erkek çocuk doğurmayı umarken, kız doğurunca onun hayal kırıklığına uğramaması için, Yahudi olan ebesi, yeni doğan kızı bir Yahudi çocukla değiştirmiş.¹⁹

17 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 77.

18 Detaylı bilgi için bkz. Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens, and Ottoman Habsburg Rivalry*, George Town University, Basılmamış Doktora Tezi, Washington 2012, ss. 377-384; Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 73; Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 84.

19 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 2010, c. 1, s. 142. Çocuk değiştirme hikâyesi, aynı şekilde bir başka hatıratta III. Murad için anlatılmaktadır. Bkz. Schlomon Schwiegger, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, çev. Türkis Noyan, II. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 177.

Gerlach, Yosef Nasi'nin İspanya ve Portekiz'de Hıristiyan olarak yaşadığını, İstanbul'a gelince sünnet olup Yosef Nasi ismiyle dolaştığını ve Reyna Nasi'yle evlendiğini nakletmektedir. Yosef Nasi'nin şarap gümrüğü dışında Karadeniz ve Akdeniz bölgesinden gelen diğer malların gümrüğünü de tahsil ettiğini belirten Gerlach, padişahın görevlendirdiği bazı yeniçerilerin Yosef Nasi ile birlikte Boğaz'da dolaştığını, bir gemi geldiğinde denetlediklerini ve taşıdığı mallara göre vergi ve gümrük aldıklarını aktarmaktadır. Gerlach ayrıca Nasi'nin, II. Selim'le olan hukukunun şehzadelik dönemlerine dayandığını şu ifadelerle anlatmaktadır:

Josef bir zamanlar Sultan Süleyman henüz hayatta ve oğlu Selim'in sancakbeyi olduğu dönemde genç şehzadeye borç vermiş ve erkek kardeşine karşı mücadelesinde yardımcı olmuş. Selim tahta geçtiğinde, ona bu hizmetlerine karşılık, başta Nakşa adası olmak üzere birkaç ada armağan etmiş. Josef bu nedenle Nakşa Dükü olarak imza atmakta ve sahip olduğu bu adalardan her yıl binlerce duka gelir sağlamaktadır.²⁰

Konuyla ilgili bir başka bilgi Ahmet Refik Altunay'ın eserinde yer almaktadır. Altunay, 16. yüzyılda İstanbul ticareti ve gümrüklerinin Yahudilerin elinde olduğunu ve Yosef Nasi'nin gümrüklerin neredeyse tamamını kontrol ettiğini belirtmektedir. Gümrüklerde çalışan memurların da Yahudi olduklarına değinen yazar, Yahudilerin tüccarlara karşı tutumları sebebiyle Divan-ı Hümayun'a şikâyet edildiklerini belirtmektedir. Şikâyet dilekçesinde "iskele ve gümrük eşyaları ve sair mültezim taifesi ekseri Yahudi taifesi itmekle huddamları Yahudi taifesinden eylemek ile imanı İslâmımıza zarar vaki oluyor" ifadelerine yer verilmiştir.²¹

Bir başka hatırat da Kanuni dönemine ait olup Yosef Nasi'nin İstanbul'a geldiği ilk yıllar hakkında bilgi vermektedir. Kanuni döneminde 1552-1556 yılları arasında İstanbul'da yaşayan bir İspanyol'un anılarından oluşan eserde Gracia Mendes Nasi ve Yosef Nasi ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

Beklemediğim bir anda Beatriz'in bütün maiyetiyle Yahudi olduğuna ve Grasia de Luna ismini aldığını öğrendim. Oraya gelmesinden bir sene

20 Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, c. 2, s. 510. Gerlach, bir başka yerde tekrar bu konuyu açmakta ve Nasi'nin Kütahya'da şehzade olan Selim'i sık sık ziyarete giderek ona borç para ve hediyeler verdiğini, II. Selim'in de padişah olduğunda ona Nakşa Adası başta olmak üzere on iki ada hediye ettiğini, bu adalardaki şaraplardan çok yüksek meblağda gelir elde ettiğini nakletmektedir. Gerlach'ın aynı bölümde naklettiği bir diğer ilginç bilgi de Nasi'nin çocuğunun olmadığıdır. Bkz. Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, c. 2, ss. 705-706.

21 Ahmet Refik Altunay, *Eski İstanbul*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

sonra, 1554 yılında bir erkek yeğeni geldi. İmparatorun ve Fransa saraylarının itibarlı bir kimsesi idi, buna layıktı da. İyi binici, iyi dost, iyi atıcı, okumuş bir adamdı. Kendisini İspanya, İtalya ve Flandr'daki tanınmış ailelerden tanımayan yoktu. İmparator kendisine şövalyelik bile vermişti. Hanımının üç yüz bin duka drohaması olan tek kızını almak için şeytana uyup sünnet olan bu adamın ismi Don Juan Micas'dı. Bugünkü adı Yasef Nası'dır. Adamları da Don Samuel, Don Abraham, Don Salomon isimlerini aldılar. Hıristiyanlıktan ayrılmadan önce kendisini görmeye gider, birkaç riyal için şeytana uymamasını, o parayı şeytanın tekrar alacağını söylerdim. İnanmış gibi görüldüğü için ben de artık teyzesini görmeye gitmeyeceğini zannedirdim. Çok geçmemişi ki şeytana uyduğunu öğrendim. Neden böyle yaptın deyince de engizisyonun takibinden bıktığı için yaptığını söyledi. Oysa orada kaldığı için engizisyon kendisini daha çok takip edecekti. İki ay bile geçmeden pişmanlık duyduğu için ağladığını gördüm. Ama şeytan onu parayla teselli ediyordu.²²

Benzer şekilde Yosef Nası'nın İstanbul'daki ilk yıllarını anlatan bir diğer seyahatname de Avusturyalı seyyah Hans Darnschwam'a aittir. Darnschwam, 1553-1555 yılları arasında İstanbul'daki izlenimlerini yazdığı hatıratında hem Gracia Mendes Nası hem de Yosef Nası ile ilgili ilginç bilgiler aktarmaktadır. Gracia Nası'nın 1553'te İstanbul'a geldiğini, kocasının ölümünden sonra yüklü hazinesiyle Venedik'ten kaçtığını, ardi sıra gelmesi gereken kız kardeşinin de (Brianda) bir nedenle Venedik'te tutulduğunu, Galata'da bahçeler içinde lüks bir malikânedede oturduğunu ve Venediklilerin onu tutuklamak istediklerini nakletmektedir. Darnschwam'ın verdiği ilginç bilgilerden biri de Kanuni'nin hekimi Moşe Hamon'un (ö. 1554), oğlunu Reyna Nası ile evlendirmeye çalışmasıdır.²³ Darnschwam, bu bilgileri naklettikten sonra İstanbul'daki Yahudilerden Gracia Mendes Nası'nın kızı Reyna Nası ve Yosef Nası hakkında duyduklarını şu cümlelerle nakletmektedir:

Gracia Mendes, kızını, bir Portekizli veya İspanyol ile evlendirmiş. Bu genç, vaktiyle Mukaddes Roma Cermen İmparatoru V. Karl'ın sarayında bulunmuş. Esirler burada onu gözlerinden tanımışlar. Bu delikanlı, ka-

22 *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 142; *Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556)*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 141. *Viaje de Turquía* adıyla bilinen bu eser farklı kişilere atfedilmektedir.

23 Hans Darnschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, ss. 159-160; Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 101.

dının kız kardeşinin oğlu imiş.²⁴ Adamın adıyla ilgili Yahudiler ayrı ayrı isimler ortaya atıyorlar. Maksudları, bu keratayı kimsenin yakından tanı-maması imiş. Adı Zuhan Mykas yahut Six'miş. Babası Samuel adında bir hekim imiş. Adı geçen delikanlı, 1554 yılında maiyetinde çok iyi giyim-li yirmiden fazla İspanyol hizmetkârıyla gelmiş. Bunlar hala bir prenze hizmet eder gibi onun peşinde dolaşıp dururlar. Kendisi de samur akse-suarlı kıymetli ipek elbiseler giymekte. Türk adetlerine göre önünde onu koruyan iki yeniçeri yürüyor. Bu genç, 1554 Nisan'ında kendisini sünnet ettirdi. Ve sonra yukarıda bahsettiğimiz kadının kızıyla evlendi.²⁵

Kanuni'yle gerek Gracia Nasi'nin gerekse Yosef Nasi'nin arası gayet iyiydi. İkili, Osmanlı'ya vergilerin toplanması, nakit ihtiyacının giderilmesi, baha-rat ticaretinin kontrol edilmesi gibi konularda yardım ediyor, karşılığında da devletin sunduğu bazı imtiyazlarından yararlanıyorlardı. Örneğin, Kanuni Fransa kralının, Yosef Nasi'ye olan 150.000 *scudoluk* borcunu geciktirmeden ödemesine dair ferman göndermişti. Ferman dikkate alınmayınca, Ortado-ğu'daki limanlarda ticaret yapan Fransız gemilerine el konularak Fransız tüc-carları rehin alınmıştı.²⁶ Dönemin Fransız büyükelçisi Petromol, Nasi'nin bu parayı Taberiye'de bir Yahudi yerleşkesi kurmada kullanacağına inanmak-taydı. Nitekim Gracia ve Yosef Nasi'nin Safed'i imar etmek için 1560-1563 arası bir tarihte izin aldığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Rüstem Paşa'nın des-teğini de alan Yosef Nasi, şehrin surlarından başlayan bir imar işine yöneldi ve ayrıca ipekböcekçiliğini tesis etmek için şehre dut ağaçları diktirdi.

Kaynaklarda yer alan bilgiye göre Yosef Nasi projesinden Arap, Dürzi ve Bedevi çetelerin kıskançlık ve düşmanlıkları sebebiyle vazgeçmiştir. O, 1566'dan sonra ilgisini Nakşa Adası'na kaydırды.²⁷ Kanuni'nin ölümünden sonra tahta geçen II. Selim de (1566-1574) Yosef Nasi'yi koruyup kolladı. Onun döneminde Nakşa ve Kyklad Adaları düklüğüne atanan Yosef Nasi, uluslararası ticaretteki işlerine de devam etti.²⁸ Yosef Nasi'nin Kıbrıs'ı alma-

24 Bu bilgi yanlış gözüküyor. Gracia Nasi, Yosef Nasi'nin halasıdır.

25 Darnschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 160; Yaron ben-Naeh & Giacomo Saban, "Three German Travellers on Istanbul Jews", *Journal of Modern Jewish Studies* 12:1 (2013), ss. 39-40; Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 102.

26 Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 142-143.

27 Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 146-148; Ahmet Hikmet Eroğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi bir Yahudi: Yasef Nasi", *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2012, ss. 725-727; Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, ss. 114-115.

28 Eroğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi bir Yahudi: Yasef Nasi", s. 725.

sı için II. Selim'i tahrik ettiği, sonrasında da Kıbrıs ve Girit gibi belli başlı yerlerden temin edilen şarapların ticaretinde bütün tekeli elinde bulundurduğu ve II. Selim'in içki masası arkadaşı olduğu kaydedilmiştir.²⁹ Ayrıca Yosef Nasi, Polonya'nın mum ticaretinde de tekeli elinde bulunduruyordu.³⁰

Kıbrıs'ın fethini müteakip 1571 yılı içerisinde Venedik öncülüğündeki Avrupalı donanmalar, İnebahtı'da Osmanlı donanmasını yenilgiye uğrattılar. 1573 yılında da Osmanlı ve Venedik arasında Şlomo Aşkenazi'nin hazır bulunduğu bir barış antlaşması imzalandı. Yosef Nasi'nin özellikle Avrupalı devletlerle yapılan barış antlaşmaları ve görüşmelerinde etkin rol oynaması, dönemin önde gelen devlet adamı Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa (ö. 1581) tarafından engellenmiştir. Sokullu, yabancı devlet elçileriyle görüşmeleri sürdürmek isteyen ya da görüşmelere bizzat katılmak isteyen Nasi'yi görüşmelerden uzak tutmaya çalışmıştır. Yosef Nasi'nin gücü, III. Murad döneminde (1574-1595) iyice azalmıştır.

Gracia Nasi, hayır hizmetlerinde de ön plana çıkıyordu. Hem Selanik'te hem de Safed'de Talmud akademisi kurdurarak, akademinin masraflarını karşıladı. Selanik'teki akademinin başına Samuel de Medina getirildi. Bu eğitim merkezi, ilim adamlarının buluşma yeri olarak hizmet veriyordu. Moşe Hamon da İstanbul'da benzer bir akademi kurarak başına Farsça Tevrat mütercimi Yakov ben Yosef Tavus'u getirtti.³¹ Malikânesinde âlimleri bir araya getiren ve onların kitap ihtiyaçlarını karşılayan Nasi ailesi, aynı zamanda tiyatro ve müzik gösterileri gibi sanatsal etkinliklerini de finanse etmekteydi.

Reyna Nasi ve Matbaacılık Faaliyetleri

1593-1598 yılları arası, Reyna Nasi'nin hamiliğinde matbaacılık faaliyetinin yapıldığı dönem olarak bilinmektedir. 1579 yılında hayatını kaybeden Yosef Nasi, Osmanlı Devleti'nin en etkili Yahudilerden birisi olmuştur. Yahudi araştırmacılar, Yosef Nasi öldüğünde mallarına el konulduğunu ve eşi Reyna Nasi'ye sadece doksan bin dinar olarak *ketubasında* belirtilen paranın iade edildiğini nakletmektedirler. Fakat Osmanlı arşiv belgeleri bunun doğru olmadığını göstermektedir. Belgelere göre, Nasi'ye ait Nakşa ve Sakız

29 Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 149-151; Tommaso Bertele, *Venedik ve Konstantiniyye*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, ss. 121-122; Eroğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi bir Yahudi: Yasef Nasi", s. 727.

30 Altunay, *Eski İstanbul*, s. 64.

31 Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefarad'ın Uzun Yolculuğu*, s. 116.

Adası'ndaki cizyeleri onun adına Francesco isminde bir Musevinin topladığı kaydedilmiştir. Belgelerde ayrıca Nasi'nin eşi Reyna'nın bu paraları Francesco'dan istediği ama onun vermediği bu sebeple de Francesco'dan paraları Reyna'ya iade etmesini emrettiğini kaydeden belgelere rastlanmaktadır.³² Bu arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Yosef Nasi'nin iltizam gelirleri Reyna Nasi'ye kalmıştır ki, o da saray nezdinde girişimde bulunarak bu işi yürütmekle görevli kişinin parayı kendisine vermediğinden yakınmaktadır.

Yosef Nasi, 1579 yılında öldüğünde eşi matbaa faaliyetlerine girişmemiştir. Bunun temel sebebi, 1579-1593 yılları arasında başta Ya'bits kardeşler olmak üzere İstanbul'da aktif olarak çalışan matbaalar olmasıdır. Zira Reyna Nasi'nin amacı para kazanmak değil, kitap basımına vesile olmaktır. Nitekim 1593'te matbaa kurması da İstanbul'da hiç İbrani matbaası kalmaması sebebiyledir. Matbaanın başına Yosef ben Yitshak Aşkelonî getirilmiştir. Bu matbaa 1593 yılında üretime başlamış ve burada yeni formlarda harfler kullanılmıştır. Roth, Yosef Aşkelonî'nin önemsiz eserlere meraklı olduğunu ve matbaanın hamisi olan Dona Reyna Nasi'ye bu türden eserlerin basılmasını tavsiye ettiğini iddia etmektedir.³³ Fakat Roth'un yorumu sağlıklı değildir. Zira o dönemde basılan eserler Yahudi dini ve kültürüyle ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Sözü edilen matbaa, 1597 yılında yangın veya salgın sebebiyle Kuruçeşme'ye nakledilmiştir. Burada yaklaşık iki yıl çalışan matbaada, sekiz eser daha basılmıştır. 1593-1597 yılları arasında Ortaköy'deki matbaada yedi, 1597-1598 yılları arasında ise Kuruçeşme'deki matbaada sekiz kitap olmak üzere 1593-1598 yılları arasında toplam on beş eser basılmıştır. Kuruçeşme'de basılan kitaplar arasında Şmuel Ozida'ya ait Rut kitabı tefsiri olan *İggeret Şmuel* zikredilebilir. Ozida, Safed hahamlarından olup yeşivası için bağış toplamak üzere İstanbul'a gelmiş ve eserini İstanbul'da bulunduğu sırada Reyna Nasi'nin matbaasında bastırılmıştır.

Bu kitabın dışında *Taam le-Musaf* ve *Moşeot El* isimli Korfulu haham Yosef ben Avraham ha-Kohen'e ait kitaplar basılmıştır. Ya'bits matbaasında ilk ciltleri basılan Rabbi Yosef ibn Lev'in fetvalar kitabının dördüncü cildi de Reyna Nasi matbaasında basılmıştır. Fetva koleksiyonunun ilk üç cildinin Ya'bits kardeşlerin matbaasında basılması sırasında, Reyna Nasi'nin kocası Yosef Nasi ve kendi annesi Dona Gracia finansal destekte bulunmuşlardır. Safed hahamlarından Eliyahu Vidas'ın *Totsaot Hayim* adlı eseri, Yosef ben

32 Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 145; Eroğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi bir Yahudi: Yasef Nasi", s. 729.

33 Cecil Roth, *The House of Nasi, the Duke of Naxos*, Philadelphia 1948, s. 218.

Senyor ha-Kohen'in *Minhat Kohen* ve Moşe eş-Şeyh'in *Tapuhey Zahav* adlı Mezmurlar tefsiri de Reyna Nasi matbaasında basılmıştır.

Bunların dışında matbaacı Yosef ben Yitshak Aşkelonî, yeşivalardaki talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak için Kuruçeşme'deki matbaada Talmud'un Ketubot risalesini basmıştır. Formalar halinde basılan risale, Şabat günlerinde sinagoglarda dağıtılmıştır. Bu yöntem, daha önce farklı matbaacılar tarafından da uygulanmıştır.³⁴ Yine de finansal sorunlar aşılmayınca risale Eliezer ben Yosef Aşkenazi ve Avraham ben Yitshak Aşkenazi'nin desteğiyle tamamlanmıştır. Fakat Yosef ben Yitshak Aşkelonî'nin diğer risaleleri basmak üzere bir girişimde bulunmadığı bilinmektedir. Reyna Nasi'nin 1598 yılında vefatından,1639 yılına kadar düzenli çalışan bir matbaa yoktur.

Reyna Nasi Matbaasında Basılan Eserler

Reyna Nasi matbaasında 1593-1598 yılları arasında on beş eser basılmıştır. Bu eserler, Yahudiliğin farklı alanlarına aittir. Eserlerin isimleri ve içerikleri kronolojik sıraya göre şu şekildedir:

1-Libro Intitolado Yihus ha-Sadikim (1593): Ladino dilindeki bu eser, Filistin ve yöresinde bulunan türbe, makam ve yadır gibi dini ziyaret yerleriyle ilgili bilgiler içerir.

2-Keşet Nehuşa (1593): Rabbi Meir ben Avraham Ancil tarafından kaleme alınan bu çalışma, ahlaki konular içermektedir. On altı yapraktır.

3-Sefer Gal şel Egozim (1593-95): İstanbul hahamlarından Rabbi Menahem Egozi tarafından kaleme alınan Tekvin Kitabı'yla ilgili vaaz ve dinî öğretilerden oluşmaktadır. Eserde, Yahudi kaynakları, üst üste yığılmış ceviz, fındık ve fıstık gibi yemışlere (Tevrat, midraş, mişna, halaha ve agada) benzetilmekte ve hep birlikte kullanıldıklarında bir anlam ifade edeceği dile getirilmektedir. Bu sebeple eserin adı da "kuruyemiş yığını" anlamına gelen *Gal şel Egozim* konulmuştur. Altmış iki yapraktır.

4-Torat Hesed (1593-5): Tanah'ın Ketuvim bölümünden on farklı kitabına (Zebur, Süleyman'ın Meselleri, Eyüp, Neşideler Neşidesi, Mersiyeler, Vaiz, Daniel, Ezra ve Nehemya) yapılan tefsirdir ve Yitshak Ya'bets tarafından kaleme alınmıştır.

5-Torat Moşe (1593-5): Rabbi Moşe eş-Şeyh'e aittir. Tevrat'ın Tekvin bölümünün Talmud ve midraşları esas alan menkıbevi türde bir tefsirdir. Bö-

34 Heller, *Printing the Talmud: the Earliest Printed Editions*, s. 319.

lümlemler sorularla başlamakta sonra da uzun cevapları aktarılmaktadır. Eserde, Talmud'un Avot bölümüne yazılmış şerh de yer almaktadır. Tek sayfada iki sütun şeklinde düzenlenmiştir. Seksen üç yapraktır.

6-Sidur Tefilot ha-Hadaş (1593-5): Rabbi Meir ben Avraham Ancil'e (ö. 1647) aittir. Dinî gün ve bayramlarla ilgili duaları içeren eser *Sidur* ismiyle de bilinmektedir. *Zivhey Elohim* adlı bir şerhle birlikte hazırlanan metinde köşeli harfler kullanılmıştır. Günümüze eksik olarak ulaşan metin, seksen üç yapraktır.

7- İggeret Şmuel (1597): Rabbi Şmuel ben Yitshak Uzeda'nın (16. yy.), Tanah'ın Rut kitabına yaptığı tefsirdir. Müellif, eserini Safed şehrindeki yeshiva için finans bulmak amacıyla İstanbul'a geldiği sırada bastırmıştır. Formalar halinde basılmıştır. Rut Kitabı'na ait metin, sayfanın ortasında, tefsir de sayfanın köşelerinde yer almaktadır. Rut Kitabı'nın metni köşeli harflerle, tefsiri ise Raşi alfabesiyle basılan eser, seksen dört yapraktan oluşmaktadır.

8-Masehet Ketubot (1597-8): Talmud'un Naşim bölümünün ikinci alt bölümü olan Ketubot kısmıdır. Evlilik sözleşmesi, karı-koca hakları, evlilik öncesi damat ve gelin arasındaki hükümler vs. gibi konuları işlemektedir. Yüz on iki yapraktan oluşmaktadır.

9-Sefer Revii mi-Şeelot u-Teşuvot (1597-8): Rabbi Yosef ben David ibn Lev'e (ö. 1580) ait fetvalar koleksiyonunun dördüncü cildir. Doksan beş yapraktan oluşmaktadır.

10-Totsaat Hayim (1597-8): Rabbi Eliyahu de Vidas'a ait *Reşit Hohma* adlı eserin özetidir. Tanrı'dan korkma, Tanrı sevgisi, tevazu, kutsallık ve tövbe gibi beş ana bölümden oluşmaktadır. Kabala felsefesine göre hazırlanmıştır. Seksen yapraktır.

11-Taam le-Musaf Takanat Şabat (1598): Rabbi Yosef ben Avraham ha-Kohen'e aittir. Şabat günleri sinagoglarda yapılan *musaf* duası³⁵ hakkındadır. Doksan dört yapraktır.

12-Sefer Tapuhey Zahav (1598): Rabbi Moşe eş-Şeyh'e ait, Tanah'ın Zebur (Mezmurlar) kitabının tefsiridir. Bu baskıda sadece 1-21. Mezmurlar arası mevcuttur. Seksen yapraktan oluşmaktadır.

13-Sefer Minhat Kohen (1598): Rabbi Yosef ben Shenur ha-Kohen'e aittir. Tevrat'ta geçen kelimelerin soferim (Tevrat yazıcıları) tarafından nasıl yazılacağı açıklanmaktadır. Seksen dört yapraktır.

35 Şabat günleri ve bazı bayram günlerinde standart dualara ek olarak okunan dualara verilen isim.

14-Mošaot El (1598): Romanyot hahamlardan Rabbi Yosef ben Avraham ha-Kohen'e aittir. Sukot Bayramı'nda okunan *Hoša'na* dualarına şerh ve açıklamaları içermektedir. On dört yapraktır.

15-Pits'ey Ohev (1598): İsrail bin Musa en-Neccâra'ya (ö. 1625) tarafından Tanah'ın Eyüp kitabına yapılmış tefsirdir. Metin köşeli harflerle, tefsir Raşi harfleriyle yazılmıştır.

Sonuç

Müteferrika öncesi Osmanlı toplumunda matbaa işletmeciliğinde Yahudi cemaati başat rol oynamıştır. Müteferrika matbaasından yaklaşık iki buçuk asır önce kurulan Yahudi matbaası, Yahudiliğin hemen her alanında bastığı eserlerle sadece Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilere değil, Avrupa'daki Yahudi cemaatlerine de hizmet vermiş ve Yahudi kültürüne çok ciddi katkılar sunmuştur. Bu faaliyetleri Reyna Nasi'nin desteklediği ve böylelikle faaliyetlerin devamına katkı sağladığı görülmektedir. Reyna Nasi, eser yazan veya dinî ilimlerle ilgilenen biri olmamasına rağmen, hahamlarının, eserlerini bastırabilecekleri bir matbaanın bulunması için bu işe girişmiştir.

Reyna Nasi matbaasında basılan kitaplar, Nasi'nin görevlendirdiği kişilerin ve o dönemde matbaaya müracaat ederek talepte bulunan hahamların istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bunlar arasında fetvalar, vaazlar, seyahat rehberi ile beraber, aile hukukuyla ilgili çok farklı alanlarda eserler olması çeşitlilik açısından önem arz etmektedir. Onun, matbaacılık faaliyetlerini ekonomik kazanç olarak görmediği açıktır. Zira eşi 1579'da ölmesine rağmen 1593'e kadar herhangi bir girişimde bulunmamıştır. 1593 yılına kadar İstanbul'da aktif olarak çalışan matbaalar olduğu için Reyna Nasi de ancak ihtiyacın hâsıl olduğu 1593 yılında matbaa açmıştır.